

Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet

A politikai és kulturális nemzet kérdése a státustörvény és a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kapcsán került újonnan a tudományos érdeklődés középpontjába. A politikai viták értelmezésében, a kutatók gondolkodásának középpontjában az állt, hogyan definiálható, illetve tipologizálható a nemzet. A két vita – első látásra – keveredése a szakmai és politikai megközelítéseknek a nemzetről. Írásomban azt a kérdést teszem fel, hogy vajon a nemzet bármikor is tudományos kérdés volt-e, avagy a nemzet meghatározásának első megjelenésétől mindig is politikai kérdésként merült fel.

Egy adott nemzetmeghatározásnak politikai következményei vannak, hisz' amikor egy adott állam elfogad egy meghatározást, annak alapján intézményesíti a társadalmat, ezen belül viszonyát a határain belül élő kisebbségekkel és a határain kívül élő nemzettársakkal. Ennek messzemenő politikai következményei vannak. Más-más hatása van annak, ha a politikai nemzet, illetve a kulturális nemzet eszménye alapján határozza meg az állam viszonyulását a nemzeti kérdéshez. A kulturális nemzetmeghatározás azt eredményezi, hogy az adott állam határain kívül élők is az adott többségi/tituláris nemzethez tartoznak, de egyben azt is jelenti, hogy az állam területén élő kisebbségek nem tartoznak az adott nemzethez. A politikai nemzetmeghatározás az egy államban élőket tekinti a nemzet tagjainak, így az adott állam területén élő összes – etnikai, nemzeti hovatartozásától függetlenül – állampolgár tagja a nemzetnek, viszont a többségi, tituláris nemzettel „rokon” határokon kívül élők nem tartoznak az adott nemzethez. A tudományos gondolkodás kritériumai szerint egy adott állam nemzetfelfogása koherens kellene hogy legyen. A jog is hasonló koherenciát követel meg, hiszen egy állam törvényei között elvi összhangnak kell lennie. A politikai gyakorlat viszont más képet tár elénk. Azt vehetjük észre, hogy az államok a tudomány kritériumait és

a jogi koherenciát figyelmen kívül hagyva viszonyulnak az illető állam területén élő kisebbségekhez és a határaikon kívül élő nemzettársakhoz.

Felvetődik a kérdés, hogy tudományosan hogyan, milyen elméleti keretben elemezhetők mindazok a nemzetre vonatkozó kérdések, amelyek a státustörvény és a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kapcsán merültek fel. Először is le kell szögezni: nem tudományos kérdést, hanem politikai folyamatot elemzünk, amelyben a nemzetfogalomnak központi szerep jutott. Tudományos kérdésünk az lehetne, hogy mi a nemzet, hogyan határozhatjuk meg, illetve hogyan tipologizálhatjuk a nemzeteket. Ezt azért használom feltételes módban, mivel szerintem – igen sok szerzővel ellentétben – a nemzetmeghatározás sohasem volt a (társadalom)tudomány kérdése. Hozzátehetjük, hogy a társadalmi, politikai folyamatok megértéséhez nem jutnánk közelebb, ha netán tudományos pontossággal meg tudnánk határozni, hogy mi a nemzet, vagy ha egyértelmű, precíz tipológiát állíthatnánk fel.

Tudományos kérdéseink a folyamatok leírására, a legmegfelelőbb elméleti keret megtalálására vonatkoznak: meglátásom szerint ez a keret a nacionalizmus, valamint a nemzetépítés. Csak egyetérthetünk Brubakerrel, aki arra hívja fel figyelmünket, hogy „Nem azt kell kérdeznünk »mi a nemzet?« inkább azt, hogy a nemzeti lét mint politikai és kulturális forma hogyan intézményesül az államokon belül és az államok között? Hogyan működik a nemzet mint gyakorlati kategória, mint osztályozási séma, mint kognitív keret?”¹ Így, ha elfogadjuk, hogy nem a nemzetre vonatkoznak tudományos kérdéseink, hanem társadalmi folyamatokra, a nemzeti tipologizálás is másodlagos kérdéssé válik. Brubaker lényegében azt állítja – és minden okunk megvan arra, hogy egyetértsünk vele –, hogy a társadalmi folyamatok megérthetők a nemzet mibenlétének meghatározása nélkül is. A nemzet csak annyiban érdekes, hogy egy adott állam milyen nemzetkoncepció alapján intézményesíti társadalmát, és szabályozza az adott állam és a határain kívül élő nemzettársak közötti viszonyt. Ebben az értelemben már beszélhetünk a *politikai és/vagy a kulturális nemzeteszmén alapuló politikákról*, illetve az ezek alapján intézményesített politikáról. Hogy egy adott állam épp melyik nemzetmeghatározást részesíti előnyben, az elsősorban alkotmányból, az állampolgársági törvényből és a nemzettársakra vonatkozó törvényből olvasható ki.²

A társadalomtudományok egészen a 20. század közepéig a nemzet meghatározását tekintették a központi kérdésnek. Igazából Ernest Gellner elmélete világított rá, hogy a társadalomtudományok központi fogalma nem a nemzet, ha-

¹ Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek: szöveggyűjtemény*. Budapest, 2004, Rejtjel, 390.

² További támpontul szolgálhatnak a párttörvények, az oktatásra és a kultúrára vonatkozó törvények.

nem a nacionalizmus. Ekkor helyeződött át a hangsúly a nemzet mibenlétének meghatározásáról, a nemzet tipologizálásáról a nacionalizmus mint társadalmi intézményesülés folyamatának elemzésére. Gellner és a megközelítésével rokon elméletek úgy látják, hogy a nacionalizmus teremtette meg a nemzetet, és nem a nemzet a nacionalizmust. A kilencvenes években a nemzet mint elemzési kategória még inkább háttérbe szorult.

Amíg a kutatók abban egyetértésre juthatnak, hogy a közelmúlt vitái a nemzet-ről a politikai és nem a tudományos szférához tartoznak, a korábbi nemzetre vonatkozó megközelítések tekintetében feltételezhető, hogy a szerzők jelentős része ezeket tudományos megközelítéseknek tekinti. A következő részben azt mutatom be, hogy a nemzetről szóló klasszikus megközelítések nem pusztán tudományos érdeklődés miatt foglalkoztak a nemzettel, hanem politikai célokat legitimáltak.

1. A politikai és kulturális nemzet kérdése a klasszikus megközelítések tükrében

A nemzet meghatározásának kétséges volta már a 19. században is problémákat vetett fel, ezért több szerző pontosítani próbálta a fogalmat azáltal, hogy a nemzetet, illetve a nacionalizmust jelzővel illette. Így születtek meg a klasszikus – erejükből a mai napig nem vesztő – tipológiák. A tipológiákat tekintve vita folyik arról, hogy a nemzetre vonatkozóan vajon objektív ismérvek vagy a szubjektív elem a döntő. Az objektív tényezők meghatározó szerepét valló megközelítések egy nemzet jellemzői közé a kultúrát, a nyelvet vagy a vallást sorolják. Azt feltételezik továbbá, hogy ezeknek az objektív kritériumoknak a megléte önmagában generál egy bizonyos nemzeti identitást. A szubjektív megközelítések – nem tagadván egyes objektív jellemzők meglétének fontosságát – a nemzethez való tartozás hitét tekintik a legfontosabbnak: nemzetről csak akkor lehet beszélni, ha a hozzá tartozók érzik, vallják is odatartozásukat. Kétségtelen, hogy szükséges valamilyen objektív ismérv, ám nem találunk olyat, amely egy elméleti meghatározás kritériumainak megfelelné.

Nem áll távol a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy ha a korábbi elemzők nem használták a nemzet vagy a nacionalizmus fogalmát, akkor azokban az időkben nem beszélhetünk a nacionalizmus jelenségéről vagy a nemzet létéről. Az olyan jelentős gondolkodók, mint Thomas Hobbes és John Locke írásaiban említést sem találunk a nemzetről. Nem jelentett releváns elméleti és empirikus kategóriát abban a korszakban. A következő fontos szerző, akit ebben a kérdéskörben meg kell említeni az J.-J. Rousseau. Ám fő művében erre aligha találunk utalást. A közakarát azonosítása a *nemzeti akarattal* erőltetettnek tűnik. Rousseau-nak van

viszont egy kevésbé ismert műve, amelyet felkérésre írt a lengyel kormányzatról.³ Javaslatai egybecsengenek a 19. és 20. század nemzetépítő politikusainak programjával. Ebben az írásában fejti ki, hogy Lengyelországnak meg kell teremtenie nemzeti intézményeit, nemzeti alapúvá kell alakítania a jogrendet, illetve a fiataliságot nemzeti szellemben kell nevelnie. Talán itt jelenik meg először a társadalom kohéziójának nemzeti alapú megteremtésének gondolata. Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy Rousseau megelőzte korát, hisz' akkoriban csak sporadikusan voltak megfigyelhetők a társadalmi kulturális, nyelvi (nemzeti) homogenitás létezésére utaló jelek.

Elterjedt az a nézet, hogy a nacionalizmus a francia forradalom idején alakult ki, ám ez pontosításra szorul. A francia forradalom elvi szinten megteremti az emberek közötti egyenlőséget, ám ettől még nem nemzeti. Sieyés apát a harmadik rendről szóló írása talán a legjelentősebb a nemzet nézőpontjából.⁴ A pamflet a harmadik rendet azonosítja a nemzettel, és megteremti az elvi alapjait annak, hogy a népet beemeljék a nemzetbe. A nemzet, mint fogalom, rendi értelemben már létezett, ám a nemzet nem szolgált a társadalmi intézményesülés, a társadalmi szerveződés princípiumai közé.⁵ Az elvi szinten túl a napóleoni korszak volt jelentősebb a nemzet intézményesülése szempontjából. A kötelező sorozás, a Code Napoleon nagyobb mértékben járult hozzá a nemzeti homogenizációhoz, mint bármilyen elv. Az igazi nemzeti homogenizáció viszont a 19. század második feléig várat magára, amikor a francia állam tudatosan franciásítja a népet, parasztokból franciákat kovácsol.⁶

A francia forradalom és a napóleoni háborúk közvetve is szerepet játszanak a nacionalizmus kialakulásában. Egyrészt a francia univerzalizmus, másrészt a napóleoni terjeszkedés ellenhatására a német filozófusok – elsősorban Herderre és Fichtére gondolunk – a német partikularizmust fogalmazzák meg, amely hatására alakul ki a kulturális nemzetfelfogás, szemben a francia politikaival.

A liberális gondolkodók közül John Stuart Mill és Lord Acton munkássága érdemel kiemelt figyelmet. Mill, a képviselői kormányzatról írott könyvében, csupán néhány oldalas fejezetet szán a nemzetiség⁷ kérdéskörének. A többi, immár klasszikusnak szánt szerző munkásságához hasonlóan Mill megközelítéséről is

³ J.-J. Rousseau: Considerations on the Government of Poland? In O. Dahbour and M. R. Ishay (eds.): *The Nationalism Reader*. New Jersey, 1995, Humanities Press.

⁴ Sieyés: Mi a harmadik rend? In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Budapest, 1999, Osiris, 36–43.

⁵ A natiofogalom korábban nem arra a társadalmi jelenségre vonatkozott, amit ma nemzetnek nevezünk.

⁶ Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976.

⁷ A nemzetiség Mill fogalomhasználata.

elmondható, hogy elemzése középpontjában nem a nemzet vagy a nacionalizmus állt, hanem más politikai kérdés, jelen esetben a képviseleti kormányzás. Azon szerzők közé tartozik, akik a 19. század közepén észreveszik, hogy a különböző államokat, politikai egységeket különböző nyelven beszélő, magukat különböző nemzetiséghez soroló emberek alkotják. Mill nemzetiségmeghatározása mind a mai napig aktuálisnak tekinthető:

„Az embereknek egy része úgy tekinthető, mint a mely egy nemzetiséget alkot, ha közös rokonszenvek által van egyesítve, mely rokonszenvek eszközük, hogy sokkal örömebbnek működnek együtt, mint más emberekkel, hogy óhajtsák ugyanazon egy kormány alatt élni, és óhajtsák, hogy e kormány kizárólag általuk vagy egy részük által gyakoroltassék.”⁸

Arra vonatkozóan, hogy ezeket a „közös rokonszenveket” mi alakította ki, arra Mill felsorolja az úgynevezett objektív kritériumokat, viszont hangsúlyozza a közös cselekvést akár aktív, akár passzív félként:

„A nemzetiségnek ezen érzése különféle okokból eredhet. Némelykor a törzs és a származás egyenlőségének eredménye: a nyelv- és vallásközösség, úgy a földirati viszonyok szintén befolyolnak rájuk. De valamennyinél leghatalmasabbok a politikai előzmények ugyanazonsága, a nemzeti történelem, következőleg a büszke emlékek és megaláztatások közösségének emléke, az öröm és bánat, melyek a múlt ugyanazon emlékeivel vannak összekötésben. Azonban e körülmények közül egyik sem múlhatatlanul szükséges, vagy egy magában elegendő.”⁹

Az emberek, csoportok ilyen jellegű szerveződését elfogadva, végiggondolja, hogy hogyan is működhet a képviseleti kormányzás olyan kormányzati egységekben, amelyekben két vagy több nemzetiség él együtt. Mill következtetése igen határozott: „a szabad intézmények szükséges feltétele, hogy a kormányzás határai nagyjában összeessenek a nemzetiségével”.¹⁰

Mill továbbmegy, két alternatívát vázol fel: a nemzetiségeknek vagy asszimilálódni, vagy különválni kell, ez utóbbi mellett így érvel:

„Ha ki nem békült nemzetiségek földiratilag el vannak egymástól választva, s főleg ha helyi viszonyaik olyanok, hogy semmi természetes körülmény nem utalja őket, hogy ugyanazon kormány alatt álljanak (a mint az eset a francia vagy a német járom alatt álló olasz tartományokkal), nemcsak helyes, hanem szükséges is a szabadság és egyetértés szempontjából, hogy az összekötés végkép megszakadjon”.¹¹

⁸ John Stuart Mill: A képviseleti kormány. XVI. fejezet: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában. In John Stuart Mill: *A képviseleti kormány*. 1867, 295–306.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

Ezen gondolatai miatt több komunitárius szerző Millt tekinti a *liberális nacionalizmus* szellemi atyjának. Mill-lel szembeni álláspontot fogalmaz meg Lord Acton.¹² Acton épp a többnemzetiségű államok mellett érvel, mint a képviselői kormányzat biztosítéka.¹³ Szerinte csak a többnemzetiségű államban biztosítható az egyensúly, és ezzel előzhető meg a zsarnokság:

„Az az állam, amely nem képes a különböző fajok igényeit kielégíteni, maga fölött mond ítéletet; az az állam, amely azon igyekszik, hogy semlegesítse, magába olvassza vagy elűzze őket, saját életerejének forrását pusztítja; az az állam, amely nem tartalmazza őket, az önkormányzat legfontosabb feltételének van híján. A nacionalizmus elmélete ezért visszalépés a történelemben. [...] A nacionalizmus nem a szabadságra és a prosperitásra irányul, hanem mindkettőt feláldozza annak a parancsoló szükségletnek az oltárán, hogy a nemzet váljék az állam keretévé és mértékévé. Pályáját anyagi és erkölcsi romlás kíséri annak érdekében, hogy egy új agyszülemény az isteni alkotás és az emberiség érdekei fölé emelkedhessen.”¹⁴

A 19. századi nemzetről írott szövegek közül kétségtelenül az Ernest Renan *Mi a nemzet?*¹⁵ tanulmányát hivatkozzák a leggyakrabban. A többnyire tudományos munkának tekintett írás viszont nem más, mint a német és francia történészek közötti vitának egyik – elméletileg biztos a legfontosabb – írása. Az Elzász-Lotaringia tartomány németek általi elfoglalása után a német és francia történészek egy igazolási vitába keveredtek, amely történelmi érvekkel próbálta alátámasztani, illetve megkérdőjelezni a hódítás jogosságát. A politikai kérdéseken túl a vita lényege úgy foglalható össze, hogy vajon a szubjektív vagy az objektív elemek-e a döntők a nemzet meghatározásánál. A német történészek az objektív elemek – faj, vallás, följaj, dinasztia stb. –, míg Renan a közös múlt és közös jövő elképzelése által teremtett szubjektív együvé tartozás érzésének a fontossága mellett érvelt:

„A nemzet lélek: szellemi alapelv... Az egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak, és azok, amelyeket mi vagyunk készek meghozni a jövőben. Feltételezi a múltat; de a jelen a foglalat, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan

¹² Lord Acton: Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai, I.* Budapest, 1991, Atlantisz, 120–152.

¹³ Mill és Acton nézeteiről lásd Bretter Zoltán alapos tanulmányát: Bretter Zoltán: Gondtalanságból elkövetett nacionalizmus: J. S. Mill és Lord Acton a nemzeti elvről. In *Mi a nemzet?* Budapest, 1998, Akadémiai, 43–55.

¹⁴ Acton: uo.

¹⁵ Renan, Ernest: *Mi a nemzet?* In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 171–187.

kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte mindennapos népszavazás, mint ahogy az egyén léte az élet folyamatos igenlése.”¹⁶

Vita folyik arról, hogy a nemzetre vonatkozóan vajon az objektív ismérvek vagy a szubjektív elem-e a döntő. Az objektív tényezők meghatározó szerepét valló megközelítések egy nemzet jellemzői közé a kultúrát, a nyelvet, a közös történelmet, esetleg a közös vallást sorolják. Azt feltételezik továbbá, hogy ezeknek az objektív kritériumoknak a megléte önmagában generál egy bizonyos nemzeti identitást. A szubjektív megközelítések – nem tagadván egyes objektív jellemzők meglétének fontosságát – a nemzethez való tartozás hitét tekintik a legfontosabbnak: nemzetről csak akkor lehet beszélni, ha a hozzá tartozók érzik, vallják is odatartozásukat. A két felfogás vitája áll Ernest Renan klasszikus tanulmányának¹⁷ középpontjában. Ez az írás tekinthető az objektív, illetve szubjektív nemzetmeghatározás első megfogalmazásának. A vita – habár a terminológia megváltozott – azóta is folyik a különböző tudományágak képviselői között. Renan az Elzász-Lotaringia elcsatolását követő német-francia történészvitához szól hozzá, és az elfoglalt terület lakosságának Franciaországhoz való hozzátartozása mellett érvelt.¹⁸ Ebben a vitában tulajdonképpen elhangzik az összes érv, amely a későbbi értelmezéseket, meghatározási kísérleteket is jellemzi.

A mi szemszögünkéből az a legfontosabb, hogy a *mi a nemzet?* kérdésről szóló első jelentős tanulmány nem tudományos érdeklődésből született, hanem egy politikai vita keretében, amely az Elzász-Lotharingiában élők nemzeti hovatartozásáról szól. A Renan-féle megközelítés szerint az ott lakók franciák, míg a német történészek felfogása szerint németek.

Friedrich Meinecke,¹⁹ Hans Kohn,²⁰ John Plamenatz²¹ más-más, ám lényegében ugyanarra az alapgondolatra épülő tipológiát ajánlanak. Politikai és kulturális, nyugati és keleti, valamint polgári és etnikai nemzeteket, illetve nacionalizmusokat különböztetnek meg. Látnunk kell viszont, hogy súlyos normatív

¹⁶ Renan.

¹⁷ Renan.

¹⁸ A vitáról lásd részletesebben Finkielkraut, Alain: *A gondolkodás veresége*. Budapest, 1996, Osiris, *Mi a nemzet?* fejezet, 39–47. Pokol Béla: *A nemzet fogalmának átértelmezése?* In *Médiahatalom*. Budapest, 1995, Windsor. Ádám Péter: *Renan nemzetfelfogása: Elzász-Lotaringiától a nemzeti önrendelkezésig*. In *Mi a nemzet?* Budapest, 1998, Akadémiai. Smith, Anthony D.: *A nacionalizmus és a történészek*. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2004, Rejtjel.

¹⁹ Meinecke, Friedrich: *Cosmopolitanism and the National State*. 1970, Princeton University Press, 10.

²⁰ Kohn, Hans: *Western and Eastern Nationalism*. In Hutchinson, John és Smith, Anthony D. (szerk.): *Nationalism* 1994, . Oxford University Press, 162–165.

²¹ Plamenatz, John: *Two Types of Nationalism*. In Kamenka, Eugene (szerk.): *Nationalism: the nature and evolution of an idea*. London, 1973, Edward Arnold, 23–36.

előfeltevésen nyugszanak megállapításaik. A „helyes”, a „jó” politikai nemzet áll szemben a „helytelen”, a „rossz” kulturális nemzettel, illetve nacionalizmussal. Mindezek a tipológiák az elméleti korszak előtt születtek, amikor még nem állt rendelkezésünkre a nacionalizmus kialakulását magyarázó elmélet.²²

Az előbb említett szerzők munkássága alapján Alain Dieckhoff a polgári és a kulturális nemzetfelfogásokat a következőféleképp összegzi:

„A polgári nemzetet a polgárok szabad szövetségeként, racionális és önkéntes politikai konstrukcióként jellemezhetjük – ez a francia nemzetfelfogás alapja, melyet a felvilágosodás filozófusai alkottak meg, és a francia forradalom hívott életre. A kulturális nemzet egy történeti közösség megtestesülése, egy identitásérzés kifejeződése, egy természetes rend megnyilvánulása, amely a német eszmény alapja. Ezt a romantikusok vallották magukénak, és a Második, illetve a Harmadik Birodalomban öltött testet.”²³

Ez utóbbi megközelítés etnokulturálisan határozza meg a nemzetet, a közös nyelvre és kultúrára helyezi a hangsúlyt, az előbbi pedig az egy állam területén élőket tekinti egyazon nemzet tagjainak. E röviden ismertetett tipológiák azonban csak a társadalomtudományi kategóriaként valójában igen nehezen megragadható nemzet fogalmának tisztázására törekednek. A kérdés lényegéhez a tipológiák alkotása nem visz közelebb. Az említett nemzetdefiníciók hivatkozási pontjai, előfeltevései különbözők, esetenként egymást kizárók.²⁴ Megkockáztathatjuk, hogy ezek a tipológiák több zavart okoztak, mint amennyivel a kérdéstről való gondolkodást segítették. Egyrészt megerősítették azt a szemléletet, hogy a nemzet központi kategória, ténylegesen létező entitás, másrészt leegyszerűsítő kategóriát alkottak, amely a kérdéstről való tudományos gondolkodást mind a mai napig gátolják.²⁵ Bármennyire is pontosítanánk a két fogalmat a társadalmi jelenségek, a politikai átalakulás megértéséhez nem visz közelebb.

²² Ezzel nem állítom azt, hogy létezik egy egységes, a társadalomtudományok által elfogadott nacionalizmuselmélet, csak azt, hogy a tipológiák megalkotói – legalábbis a tudomány mai álláspontja szerint – nem értették a nemzet, a nacionalizmus kialakulásának lényegi kérdéseit.

²³ Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. Kántor Zoltán (szerk.): *i. m.* 298.

²⁴ Nairn, Tom: *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London, 1997, Verso. A kérdés mai magyar vonatkozása iránt érdeklődő olvasó a *Regio* 2002. 4. számában megjelent írásokat forgathatja haszonnal, valamint a státustörvény körül kibontakozott elméleti vitát.

²⁵ Természetesen, a kortárs szakirodalom megkérdőjelezi a politikai versus kulturális dichotómia használhatóságát, ám furcsa mód ez a szemlélet még nem terjedt el a nyugati társadalomtudományos gondolkodásban sem.

2. A nemzet kérdése az ezredfordulón

A státustörvény (majd a „kettős állampolgárság”) nyilvános vitája mögött látni kell, hogy itt a magyar állam nemzeti önmeghatározásáról van szó. Melyik legyen az a legitim nemzetkoncepció, amelynek alapján a magyar állam az összes – magyarországi és határon túli magyar – kisebbséghez viszonyuljon. Lényegében az a központi kérdés, hogy a magyar állam milyen (nemzeti) elvek alapján határozza meg önmagát, és hogyan határozza meg a Magyarországon kívül – a szomszédos államokban, valamint a világ más tájain – élő magyarokat. A meghatározáson túl központi kérdés, hogy a magyar állam hogyan viszonyuljon ezekhez az egyénekhez, csoportokhoz. Ebben a vitában – amelyben a résztvevők óvakodtak attól, hogy az előbbi kérdéseket nyíltan megfogalmazzák – az a tét, hogy a magyar állam milyen alapon intézményesüljön: a politikai nemzet vagy a kulturális nemzet felfogásának az alapján. Két nemzetfelfogás ütközött elvi szinten, és ennek az ütközetnek a tétje, hogy ki, milyen alapon és hogyan intézményesítse a nemzetre vonatkozó kérdéseket a magyar államban: melyik legyen az a legitim nemzetkoncepció, amely a nemzeti intézményesítés alapjául szolgáljon. Megvizsgálva a helyzetet, észrevehetjük, hogy a különböző politikai csoportosulások politikai érdekeiknek, ideológiájuknak megfelelően használják a számukra leginkább kedvezőbbnek vélt meghatározást.²⁶

A státustörvény körülötti disputa nemzetközivé vált, e vita pedig ugyancsak a nemzet kérdése körül forgott. Mind a magyarországi, mind a nemzetközi vita rávilágított, hogy a nemzetmeghatározás kérdése nem tudományos, hanem politikai kérdés.

A szomszédos államok kifogásai, a Velencei Bizottság, az EBESZ kisebbségi főbiztosának állásfoglalása, a bővítési főbiztos levele, valamint az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének (ETPK) határozatai is jelzik, hogy a magyar státustörvény olyan kérdéseket vetett fel, amelyekkel az Európai Unióban nem szívesen foglalkoztak. A magyarországi és a szomszédos országokbeli viták mellett európai kérdéssé nőtt ki magát a határon túli kisebbségekre vagy az azokhoz tartozó személyek jogairól szóló kérdés.

A Velencei Bizottság elsősorban elvi kérdésekkel foglalkozott, és jelentése után vált közismertté, hogy a határokon kívül élő nemzetársak támogatása létező nemzetállami gyakorlat. A kisebbségi főbiztos a stabilitás nézőpontjából tartotta aggályosnak a nemzetársak támogatásának gyakorlatát, és konfliktuspotenciált látott benne. Az ETPK viszont a nemzet meghatározásának szemszögéből közelítette meg a kérdést, összefüggést látván a nemzetmeghatározás, a kisebbségvédelem és a stabilitás között. A kérdéssel foglalkozók jól látták, hogy egy adott nemzetmeghatározásnak politikai következményei vannak, és habár ezek belátha-

²⁶ A státustörvény és a kettős állampolgárság körülötti vitákról több kötet jelent meg, így nem bocsátkozom további részletekbe.

tatlanok, a nemzetközi reakciók azt jelzik, hogy nézetük szerint az etnikulturális meghatározás politikai instabilitáshoz vezethet. A Velencei Bizottság, implicit módon, a kulturális nemzet meghatározást részesítette előnyben. Mindaddig a különböző kisebbségek védelmére született dokumentumok kínosan ügyeltek arra, hogy semmilyen kapcsolatot ne feltételezzenek egy adott nemzeti vagy etnikai kisebbség és egy adott állam, illetve annak többségi lakossága között.

A Jürgens-jelentés (az ETPK 1335 [2003] sz. határozata) tartalmaz egy megjegyzést, miszerint nincsen Európában általánosan elfogadott jogi definíciója a nemzet fogalmának. Ennek a problémának a tisztázása érdekében az ETPK Frunda György romániai szenátort jelölte, hogy vizsgálja meg a kérdést, és készítsen elő egy jelentést és egy javaslattervezetet. A jelentésről 2006. január 26-án szavazott az ETPK, amely során elfogadta a javaslatot.

A jelentés 35 állam alkotmányát vizsgálja meg arra vonatkozóan, hogy hogyan határozza meg a nemzet fogalmát, és azt hogyan intézményesíti. Emellett „a Közgyűlés megvizsgálta, hogy a nemzet fogalma – ahol helyénvaló egy újragondolt és modernizált fogalom – segíthet-e és hogyan a nemzeti kisebbségek, illetve jogaik kérdésének megközelítésében a 21. századi Európában”. A javaslat a Velencei Bizottság jelentésének szellemében összeköti a nemzet és a nemzeti kisebbségi problematikákat. A Frunda-jelentés – a Jürgens-jelentéssel szembeemelve – a politikai és a kulturális nemzetfelfogást egyenrangúnak tekinti:

7. A Közgyűlés megjegyzi, hogy a nemzetépítés és a nemzetállamok születésének meglehetősen összetett folyamata során, a modern európai államok legitimitásukat vagy a nemzetfogalom állampolgári vagy pedig kulturális jelentésére alapozták.

Egyben, és kisebbségvédelmi szempontból ez a fontosabb, elfogadja, hogy a kisebbséghez tartozó egyén maga döntse el, hogy melyik nemzethez tartozónak tekinti magát:

12. A Közgyűlés szükségesnek tartja megerősíteni minden egyes európai polgár kapcsolatát identitásával, kultúrájával, hagyományaival és történelmével, továbbá minden egyén számára lehetővé tenni, hogy egy kulturális „nemzet” tagjaként határozza meg önmagát, függetlenül az állampolgársága szerinti országtól vagy attól az állampolgársági nemzettől, amelyhez állampolgárként tartozik, továbbá hangsúlyosan szükségesnek tartja azon kisebbségek erősödő törekvéseinek támogatását, amelyek különösen tudatában vannak egy adott kulturális nemzethez való tartozásuknak.

Külön érdekesség, hogy Frunda Györgynek és Eric Jürgensnek a státustörvény ETPK vitája során nézeteltérésük volt, amiről Frunda így számol be:

„Közel három éve Eric Jürgens szocialista Európa Tanács-i képviselő jelentéstervezetet mutatott be a magyar státustörvényről. Ekkor merült fel a nemzet

fogalma meghatározásának kérdése. Heves vita alakult ki köztem és a szocialista képviselő között. Én mindig úgy mutakozom be, mint romániai magyar, ő viszont leszögezte, én a számára román vagyok, mert Romániából származom.”²⁷

A „Jelentés a nemzetről”-lel lezárult a státustörvényről szóló vita egy szakasza. Kis túlzással állíthatjuk, hogy európai szinten is elfogadottá vált, hogy a politikai és a kulturális nemzet egyenrangú a politika színterén. Egyben, immár egy hivatalos dokumentum is összefüggésbe hozza a nemzetmeghatározás kérdését a nemzeti kisebbségek jogaival.

A Velencei Bizottság jelentéséig az anyaország, anyaállam egyetlen kisebbség-meghatározásban sem jelent meg. Szemléltetésképpen két kisebbségmeghatározást idézek, az elsőt épp a Velencei Bizottság dolgozta ki, 1991-ben:

„Olyan csoport, amely számban kisebb, mint azon állam népességének fennmaradó része, amelynek tagjai, bár az adott állam polgárai, olyan etnikai, vallási vagy nyelvi ismérvekkel rendelkeznek, amelyek különböznek a népesség többségétől, és az az akarat vezérli őket, hogy megvédelmezzék kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.”

A leginkább elfogadott, Capotorti-féle nemzetikisebbség-meghatározás pedig így hangzik:

„Olyan nem domináns csoport, amely lélekszámban kisebb az állam népességének többi részénél, s amelynek tagjai – mint az adott állam szülöttei (nationals) – olyan etnikai, vallási vagy nyelvi jegyekkel rendelkeznek, amelyek különböznek az állam népességének többi részétől, és olyan szolidaritásérzést tanúsítanak, még ha csak burkolt formában is, amely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul.”

Egyik meghatározás sem említi az anyaországot, mint ahogy az idézett meghatározásokon kívül más meghatározások sem. Természetesen nem mindegyik kisebbségnek van anyaországa, ezért általános meghatározó tényező sem lehet. Viszont a térségünkben, de facto, jelentős számú kisebbséghez tartozik anyaország, és ez az anyaország valamilyen módon támogatja a határaikon túl élő nemzeti kisebbségeit. A „gond” elsősorban azokkal a nemzeti kisebbségekkel van, amelyek nemzetépítési politikát folytatnak, s ehhez az anyaország általában – valamilyen formában – támogatást nyújt. Ilyen kisebbség a romániai magyarság is, és ugyanez mondható el a szlovákiai magyarokról is. Ezek a kisebbségek olyan nemzetállamokban élnek, amelyek a maguk részéről ugyancsak nemzetépítő politikát folytatnak. A két párhuzamos nemzetépítési politika gyakorlatilag – ha nem is erőszakos, de – feloldhatatlan konfliktust eredményez. Ezért ha az anyaország – bármilyen formában is – támogatja a nemzeti kisebbséget, egyben annak (kisebbségi) nemzetépítését is támogatja. Az európai kisebbségvédelem nagy hangsúlyt helyez a kétoldalú együttműködésre és az ezen belüli problémakezelésre.

²⁷ http://www.csatlakozas.ro/reflector_details.php?id=40#

Viszont ezek a „jószomszédságon” alapuló egyezmények nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.²⁸ Az állam és a nemzeti kisebbségek közötti viszonyban nem arról van szó, hogy a kisebbségek egyszerűen meg akarják őrizni nyelvüket és kultúrájukat (azt is, természetesen), hanem meg akarják teremteni azokat az intézményeket, kereteket, amelyek biztosítják a nemzeti kisebbség kulturális (nemzeti) reprodukcióját. Ha csupán az identitás „megőrzéséről” volna szó, az gyakorlatilag a lassú, de biztos asszimilációt eredményezné. Ezért a kisebbségek számára nem elégséges a jelenlegi kisebbségvédelmi szabályozás. Az külön kérdés, hogy az állami álláspontokat előtérbe helyező EU-s kisebbségvédelmi politika gyakorlatilag nem a kisebbségek érdekének szemszögéből, hanem az elképzelt stabilitásra tekintettel határozza meg a kisebbségi jogokat.²⁹

A nemzet és a nemzeti kisebbségek közötti összefüggést igazán az teszi lehetővé, hogy a kulturális nemzetértelmezés elfogadottá vált a nemzetközi politikai porondon. Habár az ETPK határozatai nem kötelező érvényességű jogszabályok, egy szemléletváltást mindenképpen jelez, egyben megkerülhetetlen hivatkozássá válik.

Összegzés

Írásomban arra tettem kísérletet, hogy kimutassam, hogy nemcsak a nemzet-ről szóló kortárs viták politikaiak, hanem már a kezdetektől a nemzet meghatározása is politikai kérdés volt. Azon nézetemet próbáltam bemutatni, hogy a nemzetmeghatározás nem társadalomtudományi kérdés, hanem csak társadalomtudományi érvekkel zajló politikai vita. Mivel egy adott nemzetmeghatározásnak politikai következményei vannak, így a politika számára nem közömbös, hogy milyen nemzetkoncepció alapján intézményesíti az államot, és hogy hogyan határozza meg, hogy ki tartozik, illetve ki nem tartozik a nemzethez. Egy adott nemzetfelfogás legitimál vagy delegitimál adott politikai cselekvéseket. A társadalomtudományok meghatározhatják a nemzetet, tipológiákat állíthatnak fel, ám ezzel a társadalmi folyamatok, a társadalmi átalakulás megértéséhez kevés támponttal szolgálnak. A nemzetmeghatározás körülötti politikai viták és az ennek következményeképp megvalósuló intézményesülés lényegét tekintve nem más, mint annak meghatározása, hogy egy adott állam kit fogad be, illetve kit rekeszt ki. Ez pedig nem a tudomány, hanem a politika kérdése.

²⁸ Gál Kinga: Kisebbségvédelem a közép- és kelet-európai kétoldalú államközi egyezményekben. *Pro Minoritate*, 2000, 1. sz.

²⁹ Kymlicka, Will: Igazságosság és biztonság. *Fundamentum*, 2001, 3. sz.; Majtényi Balázs: Hol húzódnak a kisebbségvédelem határai? *Regio*, 2004, 4. sz.